

CIVIL SZERVEZETEK HATÁSAI ÉS A TRANSZFORMATÍV SZOLIDARITÁS. KÉT SZERVEZET TANULSÁGAI EGY KÖZÉP-MAGYARORSZÁGI FALUBÓL

Feischmidt Margit - Gerő Márton - Ámon Katalin

Bevezetés

A civil szervezeteket küldetésük a társadalmi változások szereplőivé, sőt sokszor motorjává teszi. A szakirodalom szintén azt feltételezi, hogy a politikai rendszerre és a társadalmi struktúrára gyakorolt hatásokat idéznek elő. Ezért mind a gyakorlat felől, mind elméleti szempontból kulcskérdés, hogyan lehet a civilek társadalmi változásban betöltött szerepét megvizsgálni. A cikk egyik célja, hogy olyan elméleti-módszertani háttérrel nyújtson, amellyel betekintést nyerhetünk a civil kezdeményezések társadalmi és politikai hatásaiba egyéni, szervezeti és társadalmi szinten. Másik célunk, hogy a társadalmi mozgalmak és a civil szervezetek, valamint a szolidaritás irodalma közötti párbeszéd segítségével értelmezni tudjuk azokat a mechanizmusokat, amelyek a politizáció, illetve depolitizáció, valamint a társadalmi integráció, illetve megosztottság irányába mutatnak. Azt reméljük, hogy ezen keresztül hozzájárulunk a transzformatív szolidaritás fogalmának empirikus és konceptuális megalapozásához.

A szakirodalomban ma jobbra elvállik a civil szervezetek szervezeti hatásainak és a társadalmi mozgalmak politikai következményeinek kutatása, miközben a jelenségek, amelyekről beszélnek, jelentős átfedésben vannak. A társadalmi mozgalmak kutatói a hatást a kollektív cselekvés által kiváltott szakpolitikai, politikai és a társadalmi diskurzusban megjelenő változásokként értelmezik (Gamson, 2007; Kitschelt, 1986; Kriesi, 2007; McAdam, 1999; Tarrow, 2011). A civil szervezetek hatásait pedig jellemzően a szervezeti célok mentén az egyéni, közösségi és a szervezeti működésben

bekövetkezett változásokként értelmezik. A hatásmérés ezentúl mára a projekthalapon működő civil világ egyik jól ismert fogalma lett, amire különböző módszereket is kifejlesztettek (Kaderják et al., 2026). Tehát míg az irodalom egyik része a politikai, addig a másik az egyéni, kisközösségi és szervezeti hatásokra fókuszál, ebben a tanulmányban a két nézőpont összekapcsolására törekszünk. Ennek alapján két, azonos településen működő civil szervezet hatásait vizsgáljuk.

E megközelítéssel egyrészt a különböző szakirodalmi hagyományok közötti szakadékot igyekszünk áthidalni, másrészt a lokális megközelítés előnyeivel élve részletes empirikus képet adunk a civil szervezetek hatásairól. A hatások közül megkülönböztetett hangsúlyt helyezünk azokra, amelyek a társadalmi integrációt és a politikai részvételt érintik, és ezen keresztül a társadalmi szolidaritás irodalmához is kapcsolódunk. Ennek egyik meghatározó vitája arról szól, hogy társadalmi szolidaritás közvetlen formái az egyenlőtlenségeket újratermelik és depolitizálnak, elfedik az állam és más intézmények hiányosságait (Fassin, 2012; Ticktin, 2011) vagy ellenkezőleg, azt állítják, hogy az alulról, civil keretekben szerveződő szolidáris cselekvésnek a nyilvánosságot átalakító, a felelősségvállalást kiterjesztő, vagyis politizáló hatásuk van. Tanulmányunkban az utóbbi megközelítéshez kapcsolódva vezetjük be a transzformatív szolidaritás fogalmát, amelynek segítségével feltárjuk, hogy a szolidaritási cselekvések milyen politikailag artikulált és átalakító folyamatokat indítanak el, különös tekintettel azokra, amelyek a társadalmi integráció vagy megosztottság vonatkozásában értelmezhetők.

A civil társadalommal kapcsolatban a szakirodalom sokszor normatív várakozásokkal él, amelyek azt sugallják, hogy a civilek tevékenysége elsősorban pozitív hatásokkal jár, de figyelmen kívül hagyják a nem szándékolt, sőt az érintettek által sok esetben nem üdvözölt hatásokat (Farkas, 2018; Hain & Balázs, 2023). Tanulmányunk ezért nagy hangsúlyt helyez a nem szándékolt hatásokra is, amelyek társadalmi és politikai értelemben is jelentkezhetnek. Elemzésünk fő tanulsága, hogy a mozgalmi értelemben nem politizáló, magukat szakmai szereplőként pozicionáló és társadalmi integrációt megcélzó civilek is elérnek politikai hatásokat. Ugyanakkor a nyíltan politizáló civil szervezeteknek a társadalmi integrációra irányuló hatása is sokszor összetett vagy ellentmondásos.

A kutatási projekt, amelynek ez a tanulmány is része, olyan civil közösségeket és szervezeteket vizsgál, amelyek sérülékeny és marginalizált csoportok tagjai számára nyújtanak segítséget – ezt hívjuk szolidaritási gyakorlatnak. Célunk annak feltérképezése, hogy a civil szolidaritásnak milyen átalakító hatásai vannak anyagi-elosztási, ideológiai-politikai és társadalmi kapcsolatokat szervező dimenziókban. A tanulmány empirikus anyaga egy település két eltérő karakterű és tevékenységi körű civil szervezetét vizsgálja. Az egyik szervezet alapvetően érdekvédelmi kampányokat valósít meg önkéntes munkával. A másik egy oktatási programot működtet a településen élő gyerekek számára részben állandó munkatársakkal, részben önkéntesekkel. A szolidaritás tág értelemben, mint támogató és segítő szándék a település lakosai irányába mindkét szervezet működésében fontos alapelv. A tanulmány a szervezetek munkatársaival és önkénteseivel készült interjúk, illetve résztvevő megfigyelés alapján készült.

A tanulmányban elsőként bemutatjuk azt az elméleti keretet, amelyet a civil szervezetek és a társadalmi mozgalmak hatásairól szóló szakirodalom alapján építettünk fel. Ezután azt vizsgáljuk meg, milyen hatásokat várhatunk a depolitizáció és politizáció, illetve integráció és megosztottság terén a civil szervezetektől. Ezután bemutatjuk az elemzés módszerét, a vizsgált civil szervezeteket és az elemzési szintek mentén végigvesszük a kutatás által feltárt hatásokat.

2. A civil szervezetek és a szolidaritás hatásai a politizáció/depolitizáció és integráció/megosztottság keretrendszerében

A társadalmi mozgalmakat és a civil szervezeteket vizsgáló irodalom a politikai és társadalmi változásokra fókuszál. A civil szervezetek hatásmérése általában a szervezet vagy a szervezet és a támogatói által meghatározott célokból indul ki és legtöbbször a tevékenység célcsoportjait helyezi előtérbe. A társadalmi változás tágabb szociológiai vizsgálata a civil tevékenységek konkrét céljain túlmutató hatásokat is vizsgálja, amit a társadalmi mozgalmak szakirodalma *spillover* hatásnak nevez (Meyer & Whittier, 1994). Kriesi (2007) elkülöníti a procedurális és a tartalmi sikert, valamint a közvetlen és a közvetett hatásokat. Procedurális siker például az, amikor új konzultációs csatorna jön létre az állampolgárok és az állam vagy a megcélzott szervezet között. Tartalmi siker esetén vagy új közpolitikát sikerül kezdeményezni, vagy valamilyen intézkedés életbelépését sikerül megakadályozni.

Az elért változásokat a szakirodalom az eredmények szemszögéből vizsgálja. Ezek lehetnek a politikai lehetőségek struktúrájában, elsősorban a tágabb értelemben vett intézményrendszerben elért változások (Kitschelt, 1986; McAdam, 1999; Tarrow, 2011). Ilyen például egy országos vagy helyi szintű szakpolitika vagy szakpolitikai gyakorlat megváltoztatása. A változás jelentheti a diszkurzív lehetőségek struktúrájában elért változást (Gamson, 2007; Kriesi, 2007), tehát azt, amikor új témák, követelések jelennek meg a politikai közbeszédben vagy bizonyos témák keretezése megváltozik. A civil társadalom szakirodalma háromféle politikai hatást különböztet meg: a civil szervezeti tagság részvételt ösztönző hatását (Putnam, 2001), a civil szervezeti tagság demokratikus szocializációs hatását (Fung, 2003; Tocqueville, 2006) és a civil szervezetek társadalmi csoportokat összekötő, integrációs hatását (Cohen & Arato, 1992). Utóbbihoz kapcsolódnak a civilek által teremtett alternatív nyilvánosság és az állammal szemben gyakorolt kontrollmechanizmusok, valamint a politikai lehetőség struktúra-változása is.

A civil részvétel mértéke és más típusú politikai részvétel között is viszonylag erős kapcsolatot találtak (Putnam, 2001). Ez azt jelenti, hogy ahol a civil társadalom erős, ott a választási részvétel vagy a kollektív cselekvés más formáiban való részvétel is magasabb. Ezt az összefüggést a magyar civil szervezetek esetében is megfigyelték (Gerő, 2018). A képet tovább árnyalja, hogy a 2000-es években a tiltakozásokban való részvétel magasabb volt a jobb-, mint a baloldali szavazók körében (Borbáth &

Gessler, 2020), amire a lokális vallásos és kulturális egyesületek, illetve polgári körök is hatással voltak (Enyedi, 2005; Greskovits, 2020). A demokratikus szocializációs hipotézis tocsqueville-i tradíciója az egyesületi (civil szervezeti) részvételtől azt várja, hogy növekedjen a részvétel során a politikai hatékonyság, a politikai érdeklődés, a tagok toleranciája mások iránt és a demokratikus elköteleződés is (Fung, 2003; Maloney & Roßteutscher, 2007). Továbbá, a szervezeti működés során el kell sajátítani azokat a készségeket, melyek a demokratikus közélethez szükségesek: figyelembe kell venni mások álláspontját, tárgyalni és megegyezni a közös cél érdekében.

A társadalmi mozgalmak és a civil szervezetek politikatudományi és politikai szociológiai irodalma tehát inkább arra fókuszál, hogy egy civil szervezet országos-helyi szinten hathat a szakpolitikák, a politikai intézmények, a működés, a politikai diskurzusok és a politikai részvétel változásaira, egyéni és kisebb, közösségi szinten pedig a demokratikus szocializációra. A civil szervezetek hatásmérésében sokkal relevánsabb a szervezeti fókusz (Kaderják et al., 2026). A különbség elsősorban abban ragadható meg, hogy 1) míg a hatásmérés elsősorban a cél szerinti tevékenységek mérésére összpontosít, addig a civil szervezet politikai hatásaira fókuszáló megközelítés a változásoknak egy ennél tágabb körét vizsgálja: nem csupán a cél szerinti hatásokat, hanem a társadalmi integrációra, politikai rendszerre, stb., gyakorolt, mindennemű hatásokat, 2) nemcsak szándékolt, hanem a nem szándékolt hatásokat is, beleértve az esetleges, a célokkal ellentétes vagy negatívan értékelt hatásokat is. Ugyanakkor nem zárja ki az elemzés köréből a szervezet által megfogalmazott célokat, a szervezeti átalakulást, hatásokat, valamint a szervezetek egyénekre gyakorolt, nem feltétlenül a politikai részvétel vagy a demokratikus szocializáció fogalmaival megragadható változásokat.

Erre azért van szükség, mert a legtöbb civil szervezet tevékenysége vagy cél-rendszere általában többféle dimenziót ölel fel: (a) a szervezet által megfogalmazott értékrend megerősödésének elősegítését; (b) a szervezet konkrét tevékenységéhez kapcsolódó tágabb politikai, közpolitikai céljait; (c) illetve a mozgósításhoz, kollektív cselekvéshez, részvételhez fűződő célokat (Hasenfeld & Gidron, 2006). A tanulmányban vizsgált civil szervezetek hatásait először a különböző szinteken elért pozitív és negatív, szándékolt és nem szándékolt változások mentén elemezzük: egyéni, szervezeti, közösségi, helyi és országos politikai szinteken. A változásokat e két dimenzióban értelmezzük.

Az egyik dimenzió a depolitizáció és politizáció fogalompárral írható le. Wood (2015) szerint a depolitizáció olyan stratégiák, folyamatok és diskurzusok következménye, amelyek elfedik a gazdasági-társadalmi kapcsolatok politikai természetét, míg a politizáció éppen azt jelenti, hogy ezek a témák, kérdések a politikai közbeszéd és politikai cselekvések tárgyává válnak (Wood, 2015). A civil szervezetek bizonyos témákat politizálnak, ugyanakkor másokat depolitizálnak. Ez azt jelenti, hogy bizonyos társadalmi-gazdasági viszonyokat megkérdőjeleznek, kritikát fogalmaznak meg vagy alternatív kapcsolatokat, cselekvési módokat hoznak létre. Ugyanakkor vannak olyan viszonyok, amelyeket nem tematizálnak, vagy pedig semleges szakmai kérdésekként, vagy megváltoztathatatlan, természetes társadalmi jelenséggént írnak le.

A civil szolidaritás szakirodalmában élénk vita folyik arról, hogy a válsághelyzetek, amelyekben a szolidaritás civil formái a legintenzívebben jelentkeznek, depolitizálják-e a szolidaritást és háttérbe szorítják-e a szolidaritás strukturális okaira és következményeire irányuló kritikai reflexiót (lásd Fassin, 2012; Ticktin, 2011), vagy inkább teret nyitnak-e új szövetségek kialakulásának, a közéleti részvétel különböző formáinak, valamint a politikai cselekvés alternatív módjainak. Egyetértve azokkal, akik a társadalmi mozgalmak kutatásának tapasztalata alapján (Della Porta & Steinhilper, 2022) elismerik a közvetett, implicit politizálódási formákat, amelyek motiválják a hétköznapi kollektív problémamegoldási cselekvéseket (Jacobsson & Korolczuk, 2020), figyelmünket a szolidáris cselekvés átalakító hatásának megértésére fordítjuk.

A szolidaritás transzformatív hatásával kapcsolatos kérdésfelvetésünk abban a szakirodalmi keretben értelmezhető, amelyben Muehlebach (2012) az etikus cselekvés és a politika közötti utat, mások pedig azt igyekeznek megérteni, hogy a szolidaritási gyakorlatok miként mozdítják elő az emancipációs társadalmi átalakulással kapcsolatos tudást és törekvéseket (Fominaya, 2021). Megint mások a szolidaritás átmeneti szigeteit (Trémon, 2021) és az államtól elvárt infrastrukturális elkötelezettség helyettesítését látják a szolidáris cselekvésben, részben reflektálatlan vagy stratégiai depolitizáció útján (Fleischmann, 2020).

A hatásoknak második, témánk szempontjából különösen fontos dimenziója a társadalmi integráció és dezintegráció fogalom párral írható le. A civil társadalom klasszikus irodalma azt hangsúlyozza, hogy a civil szervezetek általában segítenek kapcsolatot teremteni különböző társadalmi csoportok között (Tocqueville, 2006). Egyrészt a szervezeten belül találkozhatnak a különböző társadalmi csoportok, másrészt a különböző szervezetek egymás közötti találkozásai járulnak hozzá társadalmi csoportokat keresztbe metsző kapcsolatok kialakításához (Edwards, 2009). Összességében ezeken a kapcsolatokon keresztül fokozódik a társadalmi integráció, elejét veszi a politikai polarizációnak és erősíti társadalmi konszenzusok kialakulását. Ugyanakkor a civil szervezetek erősíthetik a társadalmi elkülönülést és fragmentációt is. A hatásuk lehet akár az antidemokratikus értékrend megerősödése is (Anheier, 2003; Chambers & Kopstein, 2001; Kopecký & Mudde, 2003; Molnár, 2016). A civil szervezetek sokszor nem univerzális, a kölcsönös elfogadáson alapuló elveket képviselnek, hanem partikuláris érdekek és értékek mentén szerveződnek (Chambers & Kopstein, 2001; Glasius, 2010). Míg a kölcsönösségi elv lényegében a humanitárius és emberi jogi szempontok érvényesítésének irányába mozdítja a szervezeteket, addig a partikuláris értékrend az egymástól elkülönülő csoportokra épülő struktúrát erősíti. Ennél is súlyosabb kritikát fogalmaz meg Ekiert (2021), aki a lengyel civil társadalom vizsgálatával jut arra a következtetésre, hogy amennyiben a civil társadalom szerkezete pilléresedett, azaz felülről lefelé szerveződő, zárt struktúrába szerveződik, az kifejezetten támogatja az autoriter berendezkedés kialakulását. Ez akadályozza a kommunikációt, és így nemcsak súlyosan sérül a civilek ellenőrző és közvetítő funkciója is, hanem az egymás iránti szolidaritás, megértés kialakítása is jelentős akadályokba ütközik (McMahon et al., 2024).

Magyarországon a független civil tér gyengítésére irányuló, egyre szigorodó intézkedések következtében a civil társadalom az elmúlt tizenhat évben a politikai küzdelem központi színterévé vált. Az autoriter rezsim kiszorította a civil szervezeteket a politikaalkotási mechanizmusokból, és a tevékenységi területtől függően vagy nyíltan megsemmisítendő ellenségnek láttatta ezeket vagy a civil szereplőket szolgáltatói szerepre szorította vissza (Gerő & Kerényi, 2020). A legtöbb kutatás arra a következtetésre jutott, hogy a magyar civil társadalom átalakult a politikai kontextus változása miatt (Buzogány, Kerényi, & Olt, 2022). Sok szervezetet megvisseltek és visszavonulásra készítették a jogi és politikai kihívások. Ugyanakkor azok, amelyek sikerrel alkalmazkodtak, egyrészt nemzetközi partnerségeken, szervezeti alkalmazkodáson, nyilvános tiltakozáson, folyamatos érdekképviselésen és társadalmi szolidaritási tevékenységeken keresztül folytatták működésüket. Másrészt az is jellemző, hogy bizonyos szervezeteket a kormányzat kooptált, míg a szervezetek egy harmadik típusa a szenzitív témák elkerülését választotta (Gerő et al., 2023). A civil társadalomban tehát egyszerre jelentek meg a mozgalmasodás, a professzionalizáció, a polarizáció és a depolitizáció mechanizmusai.

Az elmúlt évtized válságaihoz kapcsolódóan a civil szolidaritás magyarországi kutatásai külföldi példákhoz hasonlóan a szolidaritás egyre növekvő politizációra (Della Porta & Steinhilper, 2022), valamint a szolidaritás átalakító erejére (Verschaegen & Vandevordt, 2019) hívták fel a figyelmet. Ez a 2015-ös migrációs válság idején egyértelműbben (Feischmidt & Zakariás, 2019), a Covid19-pandémia idején korlátozottabban nyilvánult meg (Feischmidt & Neumann, 2023). Az Ukrajna elleni háború menekültjeivel kapcsolatos szolidaritást vizsgálva a háborús propagandának való kitettséget (Zakariás et al., 2023) és a különböző rászoruló csoportok támogatásához, a befogadás megfelelő formáihoz kötődő politikai és erkölcsi dilemmákat (Zentai & Feischmidt, 2025) fogalmazták meg.

A társadalmi integráció magyarországi kutatásai nagy hangsúlyt helyeznek az integrált helyi elitre, amelyet erős civil aktivitás jellemez. Települési esettanulmányok világítják meg, hogy ez az elit egyszerre van jelen a helyi politikában (polgármesterként, képviselőként, stb.) és a civil szervezetekben (ld. Harlov-Csörtán, 2020; Megyesi, 2020). Míg egyes helyeken (Csurgó, 2020; Harlov-Csörtán, 2020) inkább a kulturális identitás erősítésében vesznek részt, és a kultúraszervezés jelenti az elsődleges kapcsolódási terepet, addig másutt (Megyesi, 2020) a gazdaságfejlesztésben játszanak vezető szerepet. Az országos politika centralizációja erősíti közöttük a horizontális együttműködést. Ezek a tanulmányok ugyanakkor elsősorban a helyi elit és a civil társadalom kapcsolatára fókuszálnak, és kevésbé egyértelmű, hogy a hátrányos helyzetű csoportok nézőpontjából is érvényesül-e az integrációs hatás. Ebben a tanulmányban viszont a civilek és a helyi társadalom különböző rétegei és csoportjai közötti kapcsolat lesz a középpontban.

Az áttekintett szakirodalom és a rendelkezésre álló empiria alapján két civil szervezet hatásait három elemzési szinten fogjuk megvizsgálni: (1) a szervezet tagjaira és önkéntesekre, (2) a célcsoportra és a település lakóira, valamint (3) az intézményi

szereplőkre, elsősorban a települési és országos civil szervezetekre, a helyi és országos politikára. A hatások természetét, tartalmát tekintve pedig a politikai részvételre és a társadalmi integrációra helyezzük a hangsúlyt. Mindezekkel arra is törekszünk, hogy a transzformatív szolidaritás fogalmának empirikusan megalapozott értelmezést adjunk.

3. A kutatás módszerei és terepe

Tanulmányunk egy civil szolidaritási kezdeményezéseket vizsgáló kutatássorozat eredményeit használja fel, amely a társadalmi szolidaritás vízióit, formáit és átalakító hatásait vizsgálja egyéni, szervezeti, társadalmi és politikai dimenziókban. A kutatássorozat 2015 óta tart. Míg 2015 és 2024 között a krízishelyzetekben – a szíriai háborút követő, a Covid19-járvány alatti, majd az Oroszország Ukrajna elleni inváziója utáni válsághelyzetben kialakuló – szolidaritási kezdeményezések hatásait vizsgálta, illetve azt, hogyan intézményesülnek bizonyos gyakorlatok az önkormányzati politikákban.

A kutatás jelenlegi szakasza a krízishelyzeteken kívüli szolidáris kezdeményezéseket tárja fel. Összesen hét településen valósul meg az ország különböző részein (a közép- és dél-dunántúli, illetve az észak-magyarországi régiókban). Az adatgyűjtés minden esetben egy szolidáris civil közösségből indul ki. Első körben annak vezetőivel, alkalmazottaival és önkénteseivel készülnek interjúk, de minden esetben vizsgáljuk a szolidáris cselekvés célcsoportjainak tagjait is. Készülnek interjúk más civil szervezetek képviselőivel (helyben és azon túl, a témához/ügyhöz kapcsolódóan), a közpolitika és a nyilvánosság érintett, elsősorban lokális aktoraival, valamint a helyi társadalom más hangadóival, illetve résztvevő megfigyelést végzünk a szervezeteknél.

Jelen tanulmány az egyik olyan kistélepülési kontextust tárja fel, ahol lehetőség nyílt két párhuzamosan, az önkéntes tagokban átfedéssel működő, de más tevékenységekre fókuszáló szervezet vizsgálatára. A településen 2025 májusában indult az adatgyűjtés, és a mai napig tart. Eddig 32 interjú készült, és összesen 27 napot töltöttünk a résztvevők megfigyelésével. A két civil szervezet munkatársain és önkéntesein kívül interjút készítettünk helyi közintézmények vezetőivel, munkatársaival, a képviselő-testület tagjainak egy részével, a közösségi életben és a helyi politikában aktív lakosokkal. A terepmunka kezdetekor az oktatási tevékenységet folytató szervezet vizsgálata volt a cél. Az interjúkból és a megfigyelésekből azonban hamar kiderült, hogy a településen érdeklődés és környezetvédelemben aktív civil szereplők is vannak.

Így az elemzési fókusz arra tevődött át, hogyan alakult ki ugyanazon településen két nagyon eltérő szolidáris cselekvési forma és munkájuk milyen következményekkel járt. A felvett interjúkat és a résztvevő megfigyelés dokumentumait első lépésben a szervezetek társadalmi, politikai, szervezeti és egyéni hatásai felől elemeztük. Az eredmények bemutatása ezért ebben a szerkezetben történik. Az elemzés rávilágított, hogy a politizáció (illetve depolitizáció) a változások minden szintjén

felfedezhető és értelmezhető, hasonlóképpen a két civil közösség körül létrejövő, erősödő vagy gyengülő társadalmi kapcsolatok, amiket a társadalmi integráció megnyilvánulásaként kezelünk.

A település adatainak elemzése egyaránt segíti és korlátozza a civil szolidaritás vizsgálatát. Egyrészt lehetőséget ad arra, hogy ugyanazon helyi kontextusban párhuzamosan két nagyon eltérő tevékenységet folytató szervezetet vizsgáljunk. Másrészt egy kistelepülés vizsgálata nehézkessé teszi az adatok anonim kezelését. A szervezetek és résztvevők felismerésének kockázatát azzal igyekszünk enyhíteni, hogy minél kevesebb konkrét részletet osztunk meg a településről és a szervezetek tevékenységéről.

Az anonimizálás érdekében a szervezeteknek álnévket adtunk: a továbbiakban *Háló* és *Küzdő* névvel hivatkozunk rájuk. A kistelepülés a közép-magyarországi régióban helyezkedik el. A tömegközlekedése jó, és a közelben elérhetők munkalehetőségek. A lakosság jövedelmi helyzete vegyes: a lakhatási és jövedelmi szegénység is megjelenik, de nem jellemző, illetve vannak a településnek kimondottan jómódú lakosai. A településen egy szegregátum is kialakult, de az ott élők szinte kivétel nélkül kétkeresős családok. A település a Budapestről kiköltözők számára is vonzó célpont. A helyi közintézmények közül az óvoda integrált, az iskola viszont szegregált – szinte kizárólag a helyi cigány közösség gyerekei járnak oda. A településen a 2000-es évek óta aktív civil élet zajlik, nagyon eltérő tevékenységekkel. Ezekbe beletartozik a kisebbségi és helyi hagyományőrzés, a környezetvédelem, a közösségépítés, az adományozás, a gyerekekért végzett munka (oktatás, szabadidős programok) és a részvétel a helyi közügyekben és a nyilvánosság megteremtésében.

4. A vizsgált szervezetek

4.1. A Háló

A Háló oktatási kezdeményezésként indult el a 2010-es évek elején, egyrészt válaszként a helyi roma szülők igényére, hogy a gyerekeik segítséget kapjanak a tanulásban, és sikeresen felvételizzenek középiskolába. Másrészt pedig válaszként a helyi általános iskolai oktatás hiányosságaira, amelyekre az alapító, a roma közösséggel szoros kapcsolatban álló szakember, munkája során felfigyelt. Mivel az alapító már korábban is jelen volt a településen, a helyi közösséggel kiépített kapcsolatait is bevonta az intézményalapításba. Eredetileg önkéntesekkel indult a szervezet, de ma már több állandó munkatárs is dolgozik benne. Munkájuknak része az egyéni mentorálás, segítségnyújtás, a közösségépítő, csoportos tevékenység, például sport- és művészeti foglalkozások, táborok. A kora gyermekkortól egészen a kamaszkorig foglalkoznak gyerekekkel, de korábban szerveztek felnőttképzést is.

A szervezet az elmúlt években egyre inkább professzionalizálódott. Részben a szervezet növekedése, részben a donorok elvárásai miatt egyre tudatosabban tervezik meg a pályázati tevékenységeket, a forrásteremtést és a kommunikációt.

Emellett a szakmai és civil hálózatépítésre is nagyobb hangsúlyt helyeznek. A szakmai együttműködések más civil oktatási szervezetekkel a közös tanulást és az oktatáspolitikai javaslatok közös megfogalmazását célozzák. Más civil szervezetekkel pedig a tanulás mellett a hatékonyabb forrásteremtés, a források megosztása érdekében működnek együtt. A szervezet munkáját szakmai és civil körökben is elismerik, nemcsak a településen, hanem országos szinten is.

4.2. A Küzdő

A ma egyesületi formában működő Küzdő informális akciócsoportként alakult, amely 2021 óta szervez helyi akciót, elsősorban környezetkárosító beruházások megakadályozására. Küldetésük fokozatosan a helyi közéletre irányult. Amennyiben problémát észlelnek, gyorsan mozgósítanak. *„Mi örök készültségben vagyunk, és tényleg ilyen hadiállapotban élünk”* – mondta a csoport egyik alapítója (C3). Minden esetben az esemény megértése, mediatizálása, a helyi érdekek kihangosítása és a lakosság különböző eszközökkel való mozgósítása jár együtt. Két évvel az alapítást követően helyi problémák feltérképezését és közösségi megvitatását tűzték ki célul. A faluban éppen egy rendelet előkészítése zajlott. Sikerült elérni, hogy a döntést elhalasszák, amíg elkészül egy részvételi kutatás arról, hogy a zajkeltésnek milyen szabályozása segíti a közösségi együttélést. 2024-ben az önkormányzati választások idején ún. választási kerekasztalokat szerveztek, olyan eseményeket, amelyeken meg lehetett ismerni a jelölteket a település lakóinak életét érintő beszélgetések során. Az önkormányzati testület munkájának szakmai támogatására munkacsoportot alakítottak. Mivel az önkormányzattal egyre ellentmondásosabb lett a viszony a településvezetés elzárkózása miatt, ma már az egyik fő fókusz a településvezetéssel szembeni közösségi érdekvédelem.

Az elmúlt években a szervezet működését intézményesülési és professzionalizálódási törekvések jellemezték. A Küzdő 2025-ben történt bejegyzése óta jelentős erőfeszítéseket tesz egy stabil és ütképes intézményi struktúra kialakítására. A szervezet honlapja és közösségimédia-felületei aktívak. Az egyesület vezetői civil szervezeteknek szóló képzéseken sajátítják el a közösségi és résztvevő módszereket. Alacsony költségvetéssel dolgoznak, amit pályázati úton nyernek el, és leginkább önkéntes munkára építenek. Ez természetesen a további civil intézményesülés gátja lehet, de alkalmas a gyors reagálás és akcióközpontú mozgalmi működés fenntartására.

4.3. A két szervezet különbségei

A Háló és a Küzdő két különböző, de egy települési térben működő szervezet, amelyek közös vonása, hogy alapítóik és legalább részben az ott dolgozó, önkénteskedő szereplők is nagyvárosi, a falun kívülről érkező, diplomás emberek. Személyes

kapcsolatok és élettörténetek kötik össze e két kört. A Küzdő aktivistáinak egy része mentorként dolgozik vagy dolgozott életének egy szakaszában a Hálónak, a másik részük pedig rendszeres anyagi támogatója annak.

Ugyanakkor a két szervezet profilha nemcsak abban tér el, hogy az egyik főként oktatással, a másik pedig környezetvédelmi ügyekkel foglalkozik, hanem abban is, hogy míg a Küzdő szerepfelfogása közelebb áll az államot ellenőrző, a közéletet transzparenssebbé és demokratikusabbá tévő civil szervezetekhez, addig a Háló inkább a szolgáltatásain keresztül igyekszik a társadalmi változás motorja lenni. Így ugyan mindkettő jelentős országos beágyazottsággal rendelkezik, de helyi kapcsolatrendszerük meglehetősen eltér, és a tevékenységük is más erőforrásokat igényel: a Küzdőt elsősorban az alulról szerveződő, kampányszerű működés jellemzi, míg a Háló egy relatíve nagy költségigényű, fizetett alkalmazottak bevonását igénylő szolgáltatást és infrastruktúrát működtet.

5. A vizsgált szervezetek hatásai

A következőkben bemutatjuk, milyen változásokat találtunk a két vizsgált szervezetben. Ezeket a hatásokat aszerint csoportosítjuk, hogy milyen szinten jelentkeznek, így írni fogunk a szervezet tagjaira, majd a település lakosságára gyakorolt hatásokról. Ezután a más intézményi szereplőkre, a települési és országos civil szervezetekre, valamint a hatalomra és a közszolgáltatások intézményeire gyakorolt hatásokat vizsgáljuk meg.

5.1. Egyéni életutak és hatások

A Háló hatásai több esetben radikálisan megváltoztatták a tagok és önkéntesek életét. A legjelentősebb az alapító szakmai pályamódosítása volt: elhagyta – vagy legalábbis hosszú időre felfüggesztette – a munkáját, ami eredetileg a településre hozta, és belevágott egy civil oktatási intézmény felépítésébe. Kezdetektől nagy hangsúlyt helyez a gyerekek tanításával kapcsolatos szakmai szempontokra, legfőképpen az új és innovatív pedagógiai módszerek elsajátítására. Ennek érdekében a munkatársak az elmúlt években számos képzésen vettek részt, amelyek a speciális nevelési igényű vagy hátrányos helyzetű gyerekek oktatásával, az érzelmek kommunikációjával, a roma kultúrával, illetve általában a civil szervezetek felépítésével és menedzsmentjével kapcsolatosak. Ezek ötvözésével egy saját módszertan kialakítására töreksenek, a szakmai visszajelzések szerint sikeresen. Egyikőjük így beszél az alulról szerveződő, marginalizált csoportokkal végzett oktatási munkáról:

“Dehát, hogy mondjam, ez egy szakma (...). Nekem van egy tanári diplomám, meg nagyon jól elvagyok a gyerekekkel, valószínűleg a habitusom miatt. Nekem nem

probléma, nem kell fegyelmeznem, mert teljesen egalitárius viszonyba tudok velük lenni bármikor. Ezzel nekem nincsen gondom, de akkor is kell egy szakmaiság! Például elvégeztük a Lépésről lépésre programot, évekig adaptáltuk azt is (magunkra), évekig csináltuk, ilyen kiscsoportos, projekt alapú program volt. És akkor tényleg az volt, hogy elkezdtem mindent, még (...) vezetői képzésre is elmentem.” (C26)

A szervezet, bár tíz éve stabilan működik és munkatársai mélyen elköteleződtek, mivel nagyon alacsony béreket tud fizetni, és munkatársainak egy részét csak rész-munkaidőben tudja foglalkoztatni. Emiatt nagy a fluktuáció és a kiégés veszélye. Egyiküktől azt hallottuk, hogy szakmai és személyes fejlődése miatt hálás a szervezetnek, de kritikus a civil szféra anyagi fenntarthatatlanságával kapcsolatban. Másikuk a belső morális motivációit és a csapatkohézió megtartó erejét hangsúlyozta. Egy harmadik szereplő, aki résztvevőből lett önkéntes koordinátor, majd alkalmazott, a jelentős szakmai mobilitást megtartja az alulfizettség ellenére. Volt azonban olyan munkavállaló, aki úgy élte meg, hogy az érdekei és érvei sem érvényesültek, és megvált az intézménytől, amely negatív nyomot hagyott benne.

A működés az alulfinanszírozottság mellett is felkészült és elkötelezett önkéntesekkel fenntartható. A Háló képes hosszú, kanyargós szakmai utat bejárt embereket bevonni és megtartani formális munkaviszony nélkül. Az önkéntesek nagyobb része a közeli nagyvárosból érkezik, de a helyiek száma is növekszik, akik hangsúlyozzák, hogy a szervezet fontos helyi kapcsolatokat jelent számukra is. „(Háló) nekem is sokat jelent. Meg volt egy ilyen kampányuk, hogy próbáljanak helyi támogatókat szerezni, hogy megismerjék az emberek, hogy mit csinálnak, és hogy legyenek szívesek egy nem egy megerőltető 3000-4000 Ft-os összeget utalgatni” (C22). Egy másik önkéntes kevés idővel a faluba való költözése után fedezte fel a szervezetet, de a motivációját, „a közös jövőbe való befektetést” már hozta magával. Két gyerekkel heti rendszerességgel foglalkozott, az egyiket sikerrel vették fel középiskolába, a másikkal focizásra váltottak. Nagy szabadságot kapott, szakmai háttértámogatással. A Háló az ő esetében politikai kiábrándulásból helyi közösségi elkötelezettséget, majd képviselőséget hozott (C24).

Az oktatási munka és az ahhoz kapcsolódó közösség a szakmai újrakezdés lehetőségét és biztonságot jelent az önkéntesek és munkatársak számára, amit fontosnak gondolnak ahhoz, hogy biztonságot tudjanak nyújtani olyan gyerekeknek, akik számára ez nem adott (C21). Van azonban egy kisebb munkatársakból álló csoport, amely csalódott. Ugyan elismerik, hogy a program, amelynek keretében fizetett munkatársak lettek, hozzájárult a szakmai fejlődésükhöz, de mivel végül mindegyiküktől megvált a szervezet, sérelmeik az intézmény nyilvános kritikájában fogalmazódtak meg.

A Küzdő alapítóinak és a szervezet önkénteseinek többsége nagyvárosból kiköltözött, közép- vagy felsőfokú végzettséggel rendelkező ember. Ők azok, akik hosszú ideig a napi ingázó szülők elfoglalt életét élték, és mint magukról elmondták, fogalmuk sem volt a helyi civilekről és a közéletéről. A 2010-es évek végén azonban egyre több ügy okozott bennük felháborodást, és elkezdtek közéleti kérdésekkel

foglalkozni. A közösségépítő és a környezetvédelmi akciók során növekedett bennük a helyi ügyek iránti elkötelezettség és a politikai érdeklődés.

Az egyesületnek az interjúk időpontjában 11 tagja volt. Az igazán aktív tagok kezdetben többen voltak, de több szakaszban lemorzsolódtak, illetve konfliktusok miatt távoztak. A jelenlegi vezetők egyikének útja a spontán aktivizmusból szakmai közösségszervezésig tartott – a civil képzések helyi ügyeken túl tágabb civil szemléletet nyitottak meg-, és most alkalmazottként folytatja. Az aktivizmus az egyesület másik vezetője számára is identitásformáló. A négy aktív tag mindegyike önkéntes, és azért tudja a napi 8-10 óra munkát az egyesület céljaira fordítani, mert a háztartásának másik tagja eltartja őt. Másikuk három munkát végez párhuzamosan, amiből az egyesületi tevékenység a legidőigényesebb és az egyetlen fizetetlen. Ugyanakkor arról is beszámoltak, hogy civil szervezetek által szervezett képzések révén olyan tudásra tettek szert, amit nemcsak a szervezet számára gondoltak hasznosnak, hanem ami az egyéni épülésüket is szolgálta. Olyan is volt közöttük, aki az alakuló szervezetet elhagyva egy másik, regionális környezetvédelmi szervezetnél folytatta a munkát.

Az aktivisták egy részének emberi kapcsolatait konfliktusok terhelik, amelyeket nincsen idő megbeszélni és feldolgozni. A sérelmek eltávolodást eredményeznek a civil közösségtől, aminek következtében újabb és újabb informális közösségek alakulnak ki, amelyek a helyi közélet iránti érdeklődésüket megőrzik ugyan, de az aktivitásukat csak a nagyobb eseményekre korlátozzák. A Küzdő működéséhez azonban szükség van rájuk, amiként nélkülözhetetlen a lakóknak egy tágabb köre, akik szakértői tevékenységekkel, önkéntes munkával, idővel és elismeréssel támogatják az aktivista magot. Ők többnyire olyan diplomás és magas társadalmi státuszú munkát végző emberek, akik jellemzően a 2000-es évek végétől érkeztek a faluba, és kezdtek el a helyi közösségért tevékenykedni.

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy egyéni szinten mindkét szervezetnél megjelenik, hogy a civil közösségben végzett munka hosszú távú elköteleződést, szakmai fejlődést és erkölcsi elégtételt jelent. Ezek értelmezése tekintetében vannak különbségek. Míg a Háló tagjai szakmai, addig a Küzdő munkatársai elsősorban politikai tevékenységként keretezik a munkájukat. Ugyanakkor mindkét szervezet erős értékközösséget alkot, amihez való tartozás átalakító hatása az egyének életében egyértelműen tetten érhető, egyrészt társadalmi kapcsolataik, tehát a társadalmi integráció terén, másrészt – különösen a Küzdő esetében – a helyi közélet iránti érdeklődésük, tehát a politizálódás dimenziójában. Ugyanakkor a sikerért személyes szinten fizetett ár nagyon magas, az erőforrások szűkössége és a külső nyomás miatt a konfliktusok megoldására nincsen mód, ami a szervezet fenntarthatósággal kapcsolatos kételyeket is ébreszt.

5.2. Hatások a célcsoportra és a helyi társadalomra

A pedagógiai és szociológiai kutatások oktatással foglalkozó civil szervezetek esetében a továbbtanulók emelkedő arányát és a tanulmányi eredmények javulását emelik ki. Ezek a célcsoportnál egyéni szinten elért hatások a Háló esetében egyértelműen megállapíthatók. Az interjúalanyok szerint 2012 óta több mint 100 diák látogatta a szervezetet. Egyéni hatásként értelmezhető a motiváció növekedése a továbbtanulásra, illetve az alternatív jövőképek megjelenése a gyerekeknél.

Ezt az eredményt elismerik az érintett roma szülők is, különösen azok, akik a mobilitási utat egyéni erőfeszítéssel kezdték el, és mára stabil munkájuk és egzisztenciájuk van. Van közöttük postás, építkezési vállalkozó és ápoló is. Egy szülő kiemelte, hogy „*a tanoda nélkül a lányomnak nincs érettségije*”. (C12) Ugyanakkor nehéz elkülöníteni a szervezet hatását az egyéb társadalmi-gazdasági tényezőktől, például a fellendülő munkaerőpiaci hatásoktól. Ezt viszont a tanoda helyi kritikusai szeretik hangsúlyozni (C3).

A szervezet vezetői leginkább felnőtteknek szóló oktatási programjuk hatását tudták közelebbről értékelni: a közösségen belül szinte minden felnőtt megszerezte a nyolc általános iskolai végzettséget, ami sokak számára a jogosítvány megszerzését is lehetővé tette. A változás különösen látványos a nők körében, a faluban másfél évtized alatt 80%-ra nőtt a női foglalkoztatottsági arány, amihez a tanoda felnőttképzése és a helyi egészségügyi intézmények (kórház, időszotthonok) egyaránt hozzájárultak (C18). A kisgyerekkori foglalkozások de facto anyakörként is működnek. Az anyák, akik különböző speciális programokban vettek részt, sok esetben kapcsolatban maradtak egymással (C3).

Az egyik munkatárs ezt a kapcsolatot a bizalom szóval jellemezte, amely a tanoda és a helyi roma közösség között alakult, és hangsúlyozta annak jelentőségét, hogy rájuk merik bízni a gyerekeiket (C7). Szintén fontos közösségi szinten értelmezhető változás, hogy a helyi roma önkormányzat vezetését a szervezet alapítóihoz közel álló személyek vették át. Ez a kapcsolat helyi legitimációhoz, és védelemhez juttatja őket, a hatás azonban más irányokban is kétségtelenül működik (C11). Amikor a Háló számára új székhelyet kellett létrehozni, a roma közösség hozzájuk közel álló tagjai részt vettek az épület felújítási munkálataiban, amiről az egyik vezető így számolt be:

„Három nap alatt jártuk végig az összes (...) családunkat és a hozzá tartozó rokonokat, és akkor mindig mondtam, hogy kérni jöttünk, bajban vagyunk. És hát, valami csodálatos történet volt. Senki nem volt, aki azt mondta volna, hogy nem, és rengetegen jöttek. Miután meglették ezek a fő munkák, ... onnantól kezdve elkezdtek jönni a festésre, a glettelésre, a járólapozásra, a mindenre. Együtt dolgoztak, és érezték azt, hogy ez maguké.” (C23)

Az intézmény roma munkatársainak és a programok egy részét jelenléttel, kampányokkal támogató kisebbségi vezetőknek fontos szerepük van a gyerekek roma

identitásának erősítésében. A szervezetnek ugyanakkor kifejezett célja az interetnikus kapcsolatok erősítése olyan események és programok révén, amelyekben a falu roma és nem roma lakói is részt vesznek. A focicsapat integrációs szerepét néhány nem roma szülő is elismeri: „*az én kisfiam most jár a tanodások fociedzésére... ilyen még úgyse volt, hogy magyar gyerek jár oda.*” (C6) Más próbálkozások kevésbé voltak sikeresek. Nem roma gyerekeket ritkán látni a tanodában. A kisgyerekkori szolgáltatásokban tíz év után jelent meg az első nem roma család.

A jelenlegi vezetők közös víziója, hogy az alapítók lassan visszavonulnak, és a szervezet irányítását a helyi, addig már felsőfokú és szakirányú iskolai végzettséggel rendelkező fiatal romák fogják átvenni. Nagy reményt fűznek ezzel kapcsolatban két-három fiatal nőhöz, akik már felsőfokú tanulmányokat végeznek (C26). A Háló kapcsolatai és beágyazottsága alapján úgy látszik, hogy ennek a vágnak a megvalósulására jó esély van.

A Küzdő kapcsolata a helyi társadalommal alapvetően másként szerveződik, hiszen nincsen elsődleges célcsoportja. Minden helyi lakóhoz szólnak, miközben azt az előző részben bemutatott módon speciális pozícióból, az aktív beköltözőkéből teszik. A Küzdő informális közösségként való indulásakor a cél a faluban teljességgel hiányzó közösségi terek létrehozása volt, amiről az egyik alapító így számolt be:

„És akkor tulajdonképpen ebből indult el az én közéleti tevékenységem, hogy arra gondoltunk, hogy mutassuk meg ezeknek az embereknek, hogy például mit is lehetne csinálni egy erdőből, és akkor a Parkot így elkezdtük közösségi térré alakítani, meg ilyen kis mini közösségi tervezéssel találtuk ki, hogy mi legyen, hogy töltsük meg élettel.” (C9)

A park, amely a falu központjához közel esik, azóta is közösségi események helyszíne, amelyen infrastrukturális fejlesztés nem történt, tisztántartása közösségi összefogásból valósul meg.

Az alapítás utáni években főként természetvédelmi kérdéseket tettek helyi közügyggyé, illetve környezeti ártalmakat okozó beruházások ellen szólaltak fel. Jól szervezett kampányokkal és petíciókkal a falu lakóinak nagy részét sikeresen mozgósították. Ezekre a falugyűlésekre korábban nem látott számban mentek el a helyiek. Egy lelkes valamikori résztvevő szerint olyan események voltak ezek, amelyeknél a falu egységesnek látszott, mert válsághelyzetekben szervezett kampányokkal el tudták érni az embereket. „*De a tanulságokat nem sikerült intézményesíteni. A civil élet alapproblémája: mindig ugyanaz a 10-22 ember vesz részt, a beköltöző többség nem mozdul, mert saját egzisztenciájával van elfoglalva.*” (C5) Különösen erősen jelentkezett ez a hatás akkor, amikor „békeidőben” igyekeztek az egész falut érintő kérdéseket tematizálni és a települési közvéleményt formálni (például a zaj, a szemét vagy bizonyos növényfajok veszélyes terjedésének kérdésével).

Amint az interjúkból kiderült, a „tősgyökeres” lakosok egy részét a környezetvédelmi kérdések nem érdeklik, a természetre másként tekintenek, mint azok a kiköltözők,

akik épp a természet közelsége miatt választották a falut. A Küzdő tevékenysége nyomán kiéleződtek az értékrendi törésvonalak a „bevándorlók” (szuburbánok) és a „tősgyökeresek” között. Ezzel magyarázható, hogy egyesek hangos kisebbségnek nevezték őket, akik „viszályt szítanak a faluban” (C24). Kérdés, hogy a környezetvédelem területéről való kilépés, a fiatalabb és jellemzően agglomerációs változásból származó lakosság arányának növekedése és a helyi média használata milyen mértékben tudja növelni az eredendően kívülről érkező civil hangok társadalmi elfogadottságát. Erről a következő részben fogunk írni.

Összességében megállapítható az egyéni szintű mobilitás és a helyi roma közösség láthatóságának növekedése. A Háló tevékenysége elsősorban a romákkal való együttműködésre irányul: az ő egyéni és közösségi megerősödésüket szolgálja. Kivételesnek számít a faluban, ahol a szegregáció struktúrái erősek és máig tartó hatásuk van (pl. pontosan az iskola által). A Háló etnikai viszonyokat átalakító, kohézióteremtő hatása a civil szervezet önkéntesein, a falu középosztályának egy részén keresztül érvényesül, de még csak kialakulóban van. A Küzdő esetében a helyi közösség demokratikus szocializációja explicit cél, amit kampányokkal eredményesen valósítanak meg, a környezeti problémákkal kapcsolatos idegenkedés azonban fenntartja a megosztó hatást a közösségben. A két civil szervezet két párhuzamos – és ritkán találkozó – társadalmi réteget, a beköltöző középosztályt és a roma elitet erősíti, míg a kettő közötti hídépítéshez kisebb mértékben járul hozzá.

5.3. Szervezeti hatások: a helyi közélethez, az államhoz és a civil hálóhoz való viszony

A Hálónak az államhoz való viszonyát az alapítás óta a kritika és az együttműködés kettőssége határozza meg. Miközben bírálják az oktatási rendszer egyenlőtlenségeit és az egyes iskolák, beleértve a helyi iskola abban betöltött szerepét, részt vettek egy országos oktatási program szakmai kidolgozásában. A kezdeti, párbeszédre alapuló viszony egy ideig vállalható volt, de az sokat romlott az elmúlt években, a fejlesztés és a visszacsatolás elmaradt, és a bürokratikus ellenőrzés túlméretezett lett. Több intézmény kilépett ezért az együttműködésből, de a Háló maradt, mert vezetői úgy gondolták, hogy a tevékenységük fenntartása, valamint az érintett családok és gyermekek érdekei fontosabbak. A civilelles kormányzati politika számukra is folyamatos bizonytalanságot teremtett, de közvetlen negatív hatás nem érte a szervezetet; az elnyert állami támogatások viszont óvatos politikai manőverezést eredményeztek. (C26)

A Háló annyira elismertté vált, hogy a helyi politikai szereplők akkor is kénytelenek pozitívan nyilatkozni róla, ha egyébként nem elkötelezettek az anyagi támogatása mellett. Máig megmagyarázatlan, hogy miért kellett kiköltözniük a hivatal tulajdonában álló központi ingatlanból, ami csaknem az intézmény megszűnésével járt. A Hálónak ezt megelőzően is jó volt a kapcsolata a helyi oktatási, szociális és

gyermekvédelmi intézményrendszer szereplőivel, és bizonyos mértékig az iskolával is. A helyi hálózatépítést célzó programjuk keretében igyekeznek ezt a kapcsolatot rendszeresíteni és fejleszteni.

A tanoda értékrendszerében és víziójában a közösség megerősítése a gyerekek egyéni megerősítésével, az önbizalmuk felépítésével történik, hogy ellenállóvá váljanak a társadalmi környezettel szemben, amelytől leggyakrabban negatív visszajelzéseket kapnak a romákkal szembeni előítéletek miatt. A részvételiség is fontos eleme a megerősítésnek. Szakmailag kiterjedt országos kapcsolatrendszerük van: munkájukról rendszeresen tartanak képzéseket más szervezeteknek és részt vesznek országos oktatáspolitikai törvényjavaslatok és módszerek kidolgozásában. Egy donor által szervezett program révén a működésüket a közelmúltban erősebb szervezeti-szakmai alapokra helyezték. Az egyik szakmai vezető meggyőződése, hogy az elmúlt években Magyarországon a marginalizált helyzetű, a közoktatás által mostohán kezelt gyerekek oktatása terén igazi szakmai munka és fejlődés a civilek által működtetett intézményekben volt.

„Ebben a 16 évben én azt gondolom, hogy a szakmaiság nagy része a civileknél őrződött meg. Ennek a szakmai tudásnak egy része kényszer szülte, mármint úgy, hogy annyira fenn kellett maradnunk, hogy mindenfélét megpróbáltunk tényleg, amit tudtunk hasznosítani, és tőkét kovácsolni. A XY (ernyőszervezet neve) gyűjti, folyamatosan fejleszti ezt a tudást.” (C28)

A szakmai munka fenntartása, a civil térben és az állammal való viszonyban történő manőverezés akkor működött jól az értelmezésük szerint, ha politikailag megosztó kérdésekben nem foglaltak állást. Ezt hívjuk ebben a tanulmányban depolitizációnak. Egy esetben azonban a depolitizációhoz fűzött remények ellenkezőjét tapasztalták. A roma érdekérvényesítő mozgalomnak helyben lendületet adó mediátorképzésük máig ható politikai konfliktus megjelenését és kiterjedését okozta. A mediátorképzés célja az volt, hogy a roma közösségnek a programba bevont képviselőit megerősítse és képessé tegye őket arra, hogy a közösség ügyeit a helyi politikai térben képviselni tudják.

„Elementek oda erre a képzésre, amit én bizonyos szempontból nagyon hasznosnak tartottam, de bizonyos szempontból borzasztó kárt okozott, mert van, aki úgy jött vissza, hogy elkezdte a cigány és magyar világot kettéválasztani a szervezeten belül, ami ránk soha nem volt jellemző, soha. Tehát itt együtt dolgoztunk romák és nem romák, és nem számított az, hogy ki, honnan jött, hanem az számított, hogy ki, hogyan végzi ezt a munkát.” (C28)

A konfliktus az egyik legreménytelibb helyi munkatárs felmondásával vagy elbocsátásával (fontos különbség az egymással szembenálló narratívákban) járt, aki azóta is aktív mind a helyi roma közösségben, mind az országos roma mozgalomban, és

kritikus a Hálóval kapcsolatban, kétségesnek tartja a szervezet eredményeit. Kritizálja a romákat támogató gyámkodó intézményeket, és a kisebbségi érdekvédelem mellett érvel:

„Amit mi csináltunk például abban a programban, az az, hogy megerősítettük azokat az önkéntes szülőket, akik részt vettek az oktatási programunkban, hogy a saját érdekeiket önmaguk képviseljék, akár egyénileg. Hát, most felnőttek vagyunk. Nem kell gyámságot vállaljon semmilyen civil szervezet értünk. Önérdek-képviselést kell erősíteni! A kultúrát kell erősíteni! Azt az emlékezetpolitikát kell erősíteni, amire mi magunk büszkék lehetünk a múltunkkal kapcsolatban! ... A roma érdekképviselő arról szól, hogy mindenki a saját hangján tudja önmagát képviselni. Az esélyteremtés nem arról szól, hogy akkor mi megengedjük valakinek, hogy helyettünk beszéljen.” (C25).

Miközben a szervezetnek kiváló híre van, a szakma elismeri a munkájukat, a roma érdekvédelem támadásainak egyre inkább ki vannak téve. Az egyik konfliktus, amit egy fővárosi kiállítás robbantott ki, ahol a faluban a szegénységet bemutató fényképek kerültek bemutatásra, jól mutatta, hogy a tágabb hazai és nemzetközi környezet általánosabb vitái, például a reprezentáció kérdéseiről, megtalálják az utat a helyi valóságok irányába, és erodálhatják azok jó viszonyrendszerét.

A Küzdő 2021 óta különböző környezetvédelmi ügyekben olyan lakossági támogatottságot és szakértői bázist tudott mozgósítani, amely megkerülhetetlen véleményformáló és érdekérvényesítő szereplővé tette őket helyben, sőt regionálisan is. A környezetvédelemből kiindulva egyre inkább a helyi hatalomgyakorlás és a közélet általánosabb kérdéseiben is állást foglaltak. A helyi kormányzás demokrácia-deficitje a Küzdő számára központi témává vált. Az egyik kritika a faluvezetés és a hivatal passzivitása, hallgatása olyan helyi ügyekben, amikor érdekérvényesítésre és tájékoztatásra lenne szükség. A kritika másik tárgya a függőségi viszonyok tisztázása bizonyos helyi gazdasági szereplők, az önkormányzat és az állami közigazgatás alkalmazottai között. Felismerésük szerint bizonyos vállalkozók önkormányzati forrásokhoz, tulajdonhoz jutnak vagy kifejezetten a politikai kritikák megfogalmazása miatt esnek el szereplők azoktól.

A Küzdő aktivista közösségének létrejötté egy mediatizált konfliktushoz kötődik: egy tervezett helyi beruházás elleni tiltakozásból nőtte ki magát a szervezet, amelyről kizárólag az akkori kormányzattal szemben kritikus, független sajtó tudósított. Az ügyről beszámolva a média a beruházással szemben fellépő civil aktivistákat a helyiek hangjaként jelenítette meg, amely médiumtól és műfajtól függően kétféle regiszteren is megszólalt. A személyesebb riportokban egyrészt a helyi közösségért felelősséget vállaló érzelmi hangon: a gyerekeik jövőjéért, az otthonukért, a természeti környezetükért aggódó lakosokként jelentek meg. A másik regiszter tárgyilagosabb, szakszerűbb és higgadtabb kommunikációként írható le. A civil tiltakozók hatásvizsgálatok hiányosságaira, jogi eljárásokra, konkrét adatokra hivatkoztak, amely hang inkább az ügyről beszámoló tényfeltáró jellegű tudósításokban szólalt meg.

Ez a kettősség feltehetőleg arra utal, hogy a szervezet egyszerre igyekezett érzelmileg mozgósító és szakmailag hiteles lenni a beruházással szembeni tiltakozás során.

A Küzdőnek a helyi civilekkel és közhatalmakkal való kapcsolata laza, főként amiatt, hogy a hagyományőrzéssel, nemzetiségi kultúrával és a környezeti értékek védelmével foglalkozó szervezetek közéleti kérdésekben nem foglalnak állást. Ugyanakkor nagyon erősen épít a környezetvédő és közösségépítő civilek országos hálózataira. Már az akciócsoport indulásakor jelen voltak a civil szféra fontos országos szereplői, akikkel a konfliktusok és nézeteltérések miatt visszavonult alapító tagok is kapcsolatban voltak és maradtak is. A közösségszervezés országos szervezete határozta meg az egyik első fellépésük, egy lakossági fórum menetrendjét, és anyagi, szervezeti támogatást is biztosított hozzá.

A Küzdő célja az inkluzív és átlátható helyi önkormányzati működés megteremtése, ahol az aktív állampolgárok befolyásolni tudják a helyi döntéseket. Közéleti vitákkal több alkalommal platformot hoztak létre a helyi konfliktusok megvitatására (például zajkeltés pihenőnapokon). A helyi emlékezet még őrzi, hogy húsz évvel ezelőtt volt helyi tévé, rádió és újság, vagyis volt helyi nyilvánosság. Mára ezek mind megszűntek. A Küzdő felismerte, hogy az átlátható közélet és a szabad véleménynyilvánítás érdekében a településnek szüksége van helyi nyilvánosságra. Egyikőjük nyilvános Facebook-profilon kezdett el összefoglalókat írni a testületi ülésekről. 2024 óta az egyik képviselő a saját eszközével veszi fel az üléseket és teszi ki YouTube-ra (C 30, C 15). 2025-ben egy ernyőszervezet projektjébe bekapcsolódva indítottak el egy helyi újságot, amelyet a külső finanszírozás megszűnte után, egyelőre helyi szponzorációval tudnak fenntartani. Az újság tudósít a közhatalom gyakorlásáról, vagyis a helyi önkormányzat és a testület működéséről, feltárja a közösségi erőforrásokkal való visszaélés módjait (leleplezi azokat), és új közösségi ügyek számára teremt publicitást; vagyis kooperatív (közösen előállított) és kritikai nyilvánosságot teremt. Hatása elég egyértelműen kimutatható a közösségi oldalakon növekvő aktivitásból és a nyomtatott újság iránti érdeklődésből.

„Én azt látom, hogy elég hálásak azért, hogy csináljuk ezt az újságot, amibe nyilván nem a világhíreket meg az összes hírt tudjuk beletenni, csak ami elsősorban egyrészt a falut érintő, másrészt olyat, amit mi fontosnak tartunk. És nyilván legyen valami kapcsolódása elsősorban természetvédelemmel meg környezetvédelemmel. De ezeket a közügyeket sem lehet kihagyni, úgyhogy igazából most a legutóbbi cikkeink leginkább ezek az önkormányzat-kritikus, meg hát ezek az ilyen tényfeltáró cikkek.” (C3)

A civil közösséget az önkormányzati választásokon való részvétel 2024-ben megosztotta. Egy részük nem kívánt részt venni, azzal érvelve, hogy a civilek nem polgármestert állítanak, hanem közéleti tudatosságra nevelnek, aminek hatására idővel megjelennek majd a közéleti szerepre alkalmas emberek. A választási procedura kialakításában és a választási kerekasztalok megszervezésében viszont részt vettek. A civilek tágabb közösségéhez tartozó személy viszont indult egyéni

polgármesterjelöltként, de alulmaradt a regnáló polgármesterrel szemben. 2026 májusában nem kis részben a Küzdő tényfeltáró munkájának köszönhetően, de természetesen az országban bekövetkezett politikai változásokkal összefüggésben, a közösséget anyagilag megkárosító hivatali mulasztásokat leplezték le. A polgármester nem mondott le, a testület viszont felállt. Néhány héttel később kiírták a rendkívüli önkormányzati választásokat.

Összefoglalásképpen megállapítható, hogy a szervezeti hatások kapcsán mindkét esetben megjelenik a szakmai hálózatépítés és a civil érdekképviselést erősítő együttműködések. Ezeken keresztül a Háló és a Küzdő egymással kapcsolatban állnak, megosztanak szakmai erőforrásokat, ezzel növelve a közösségek közti kohéziót. A helyi közélettel és intézményekkel való viszony alakításában viszont eltérő utat járnak be. A Küzdő környezetvédelmi akciócsoportból lesz új önkormányzati választást kikényszerítő civil szervezet, amely mindent a politizációnak rendel alá. A Háló helyi kapcsolatait és az államhoz való viszonyát a túlélés, fennmaradás reményében kidolgozott depolitizációs stratégiának rendel alá. Mindkét stratégia, a roma/nem roma különbség depolitizációja és a politikai aktivizmus is, nem várt hatásokkal jár. Jelen esetben mindkettő erősíti a társadalmi megosztottságot.

6. Diskusszió

Tanulmányunk célja egy olyan elméleti és módszertani keret kialakítása volt, amellyel civil szervezetek hatásait komplex módon lehet vizsgálni. Ezt a hatásoknak három elemzési szintre való felosztásával valósítottuk meg: a civil szervezetek tagjaira egyéni szinten, a célcsoportra és általában a helyi társadalomra, valamint a helyi és országos intézményekre tett hatásokra. Az elemzés kereteit leszűkítettük egyetlen településre és azon belül két eltérő karakterű szervezetre, ami lehetővé tette a kapcsolatok és összefüggések holisztikus megközelítését és az elemzés elmélyítését.

Az egyéni szinten, a civil szervezetek tagjainak motivációi és a tagokra vagy a célcsoport tagjaira gyakorolt hatások terén jól látszik az a hatás, amit a szakirodalom alapján feltételezni lehetett: a civil közösségben végzett munka a résztvevők számára szakmai fejlődést és erkölcsi elégtételt vagy politikai elköteleződés növekedését jelenti. Az anyagi erőforrások hiánya miatt viszont nehezen és küzdelmesen fenntartható, a terhek és konfliktusok személyes szinten jelentkeznek, a legelkötelezettebbek testi és lelki egészségét terhelik. A leírásban nem foglalkoztunk azzal behatóan, de az elemzés számára fontos aspektus, hogy ezt a munkát a vele járó terhekkel együtt mind nők végzik, illetve hordozzák. A sokszor kiegészítéshez vezető terheltség, a civil részvételre szánt idő lényegében a pozitív hatások „ára”. Az, hogy miért fizetik meg ezt az árat, igazán a következő elemzési szinteken leírt eredményekből érthető meg.

A kép komplexebb lett, amikor az elemzésben a következő szintre léptünk. A társadalmi hatás az oktatási tevékenységet végző civil szervezet esetében egyértelműen kimutatható volt. A civil szervezetek hatásvizsgálatai egyértelműen bizonyítják,

hogy az elért eredmények két szinten is megmutatkoznak: egyéni szinten javult a gyerekek iskolai teljesítménye, közösségi szinten pedig hatékonyabbá vált az érdekérvényesítés. Másrészt a hatásvizsgálatok kompetenciáját meghaladva feltártuk, hogy a civil infrastruktúra, a közösségi tér révén olyan tartós együttműködések és kapcsolatok jöttek létre vagy erősödtek meg, amelyek a hátrányokat reprodukáló társadalmi megosztottságokat felülírják, vagyis az integráció irányába mutatnak. Ez az irány azonban nemcsak lehetőségeket hordoz, hanem igazodást is: ilyen a helyi depolitizációs kényszer, hiszen a szervezetnek a működéshez fenn kell tartania a helyi hatalommal és közszolgáltatásokkal kiépített kapcsolatait, ami megoldatlan konfliktusokat szül a kisebbségi identitáspolitika helyi képviselőivel.

A társadalmi dimenzióra helyezett hangsúly a második példánkban segített a nem kívánt hatásokat feltárni: a társadalmi megosztottságot, amely együtt jár a konfliktusok felvállalásával és kiélezésével, a kampányszerű működés, ami nem ér el bizonyos társadalmi csoportokat. Eme civil működés eredményeit leginkább a harmadik, intézményi dimenzióban tudtuk leírni. A többéves civil politizálás eredménye, hogy a 2026-os parlamenti választásokat követően rövid idő után beértek az önkormányzat működésével szembeni kritikák, és az önkormányzati képviselők visszaadták mandátumukat, rendkívüli települési önkormányzati választásokat írtak ki. Elemzésünk feltárta, hogy milyen módszerek, stratégiák juttatták el a szervezetet ehhez a politikai sikerhez. Ezekben fontos szerepet játszottak a stratégiát formáló, az országos civil szervezetekhez fűződő kapcsolatok, és a szakmai és médiakapcsolatok, amelyek a helyi ügyek kihangosítását és több esetben eredményes fellépést lehetővé tették.

Tanulmányunk második célja az volt, hogy a társadalmi mozgalmak és a civil szolidaritás irodalmával párbeszédben megtaláljuk azokat a mechanizmusokat, amelyek a politizáció, illetve depolitizáció, valamint a társadalmi integráció, illetve megosztottság irányába mutatnak.

A politizációt minden esetben relevánsnak találtuk. Az egyik szervezet esetében ez stratégiai gondolkodás és döntések eredménye. A Küzdő számos helyi problémát igyekezett politizálni, tehát azokat demokratikus, a helyi közösségre tartozó ügyként meghatározni, és a helyi lakosokat a közügyekben való részvételre buzdítani. Közösségi eseményeket, folyamatokat, tereket és helyi nyilvánosságot hoztak létre, ezzel erősítve a helyi közösséget, mint politikai cselekvőt. A Háló ezzel szemben egy célzatosan depolitizált stratégiát követ, de a szakmaiként definiált tevékenységeken keresztül hozzájárul egy országos szakpolitikai alternatíva kidolgozásához. Az általuk képviselt szakmai elvek helyben erősítik a demokratikus szocializációt, önérvényesítést, ugyanakkor távolságot tartanak az ennek nyomán létrejött identitáspolitikai küzdőtértől. Tehát a politikai szereplőktől és beszédmódoktól való szándékolt távolítás, nem feltétlenül jelenti a tényleges politikai hatás hiányát.

Mindkét szervezet azzal az igénnyel lépett fel, hogy a szolidaritást lehetővé tevő kapcsolatokat, közösségi integrációt hozzon létre. A Háló a rászoruló roma gyerekek oktatását nem kis részben helyi, nem roma emberek önkéntes munkájával valósítja

meg, másrészt a közösségi infrastruktúra fenntartása helyi és országos civil támogatóktól függ. Láttuk, hogy mindkét területen eredményes a működése. Bár kevésbé explicit módon, a támogató kapcsolatok és a szolidaritás a Küzdő számára is fontos, hiszen feltétele, eszköze a helyi politikai közösség megteremtésének. Az elemzés azonban rámutatott, hogy az integráció nem lineáris, hanem ellentmondásos folyamat. A civil politika árnyékában konfliktusok alakultak ki, és nőtt a megosztottság a helyi társadalom különböző részei, főként az új beköltözőkre és magasan iskolázott népességre támaszkodó civilek és az őslakosok tradicionalistább, korábbi kormánypártot és helyi hatalmi status quót támogató csoportjai között.

A tanulmány harmadik célja az volt, hogy hozzájáruljon a transzformatív szolidaritás fogalmának kidolgozásához, amely a szolidáris cselekvés politizáló és integrációs hatásainak komplex szemléletét hangsúlyozza, kiemelve, hogy az integrációt hangsúlyozó civileknek is vannak politikai hatásai, valamint hogy a nyíltan politizáló szervezetek hatásai is csak az integráció és dezintegráció kettősségében érthetők meg. Kutatásunk egy olyan helyzetben történt, ahol a civil szervezetek az autoriter és illiberális kormányzás célkeresztjében teremtették meg és tartották fenn a szolidaritás szigeteit, aminek, miként az itt bemutatott példák is mutatják, egyrészt a politikára, másrészt a társadalmi kapcsolatokra volt átalakító hatásuk. Hogy ennek a közelmúltban elkezdődött politikai változásra milyen hatása lesz, azt a kutatás további részében szeretnénk megérteni.

Megjegyzés

A cikk alapját képező empirikus adatfelvétel az NKFIH által támogatott „Munka, értékek, remény a szolidaritás tereiben. A transzformatív szolidaritás lehetőségei és korlátai Magyarországon” (2024-2027)” című projekt (K-146630) keretében történt. Az adatfelvételben a szerzők mellett részt vett Durst Judit és Nyíró Zsanna, az elemzésben Zentai Violetta. Köszönjük munkájukat.

Melléklet. Interjúk

Interjú	Szereplő(k)
C1	Civil – munkatársak (2 fő)
C2	Civil - munkatárs
C3	Civil munkatárs
C4	Civil munkatárs
C5	Civil aktivisták (2 fő)

Interjú	Szereplő(k)
C6	Civil-aktivista és politikai vezető
C7	Civil munkatárs és szülő
C8	Civil aktivista és szülő
C9	Civil aktivista
C10	Civil aktivista és politikai vezető
C11	Roma vezető
C12	Roma vezető
C13	Intézményvezető
C14	Helyi roma lakós
C15	Helyi lakósok
C16	Civil önkéntes
C17	Roma szülő
C18	Civil munkatárs
C19	Civil önkéntes
C20	Roma szülő
C21	Civil munkatárs
C22	Civil aktivista
C23	Civil munkatárs
C24	Politikai vezető
C25	Helyi roma lakós
C26	Civil aktivista
C27	Civil munkatárs
C28	Civil aktivista
C29	Civil önkéntesek (2 fő)
C30	Roma és nem roma lakósok (3 fő)
C31	Civil aktivista
C32	Civil aktivista

Felhasznált irodalom

- Anheier, H. (2003). Movement development and organizational networks: The role of 'single members' in the German Nazi Party, 1925–30. In M. Diani & D. McAdam (Eds.), *Social movements and networks: Relational approaches to collective action* (pp. 49–78). Oxford University Press.
- Borbáth, E., & Gessler, T. (2020). Different worlds of contention? Protest in Northwestern, Southern and Eastern Europe. *European Journal of Political Research*, 59(4), 910–935. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12379>
- Burnham, P. (2001). New Labour and the politics of depoliticisation. *British Journal of Politics and International Relations*, 3(2), 127–149. <https://doi.org/10.1111/1467-856X.00054>
- Buzogány, A., Kerényi, S., & Olt, G. (2022). Back to the grassroots? The shrinking space of environmental activism in illiberal Hungary. *Environmental Politics*, 31(7), 1–22. <https://doi.org/10.1080/09644016.2022.2113607>
- Chambers, S., & Kopstein, J. (2001). Bad Civil Society. *Political Theory*, 29(6), 837–865. <https://doi.org/10.1177/0090591701029006008>
- Csurgó, B. (2020). "Mezőtúr értéke, közösségünk ereje" *Kultúra és Közösség*. 11 (2) DOI 10.35402/kek.2020.2.3
- Cohen, J. L., & Arato, A. (1992). *Civil society and political theory*. MIT Press.
- Della Porta, D., & Steinhilper, E. (2022). Shrinking spaces and civil society contestations: an introduction, in D. Della Porta and E. Steinhilper (eds.), *Contentious Migrant Solidarity. Shrinking Spaces and Civil Society Contestations* (pp. 1–18.)
- Edwards, M. (2009). *Civil society*. Polity.
- Ekiert, G. (2021). Civil society as a threat to democracy. In N. Stoltzfus & C. Osmar (Eds.), *The Power of Populism and People: Resistance and Protest in the Modern World* (pp. 53–71.)
- Enyedi, Z. (2005). The role of agency in cleavage formation. *European Journal of Political Research*, 44(5), 697–720. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2005.00244.x>
- Farkas L. (2018). A romajogi mozgalom a la Krúdy. *Fundamentum*, 22(2–3), 135–152.
- Fassin, D. (2012). *Humanitarian Reason. A Moral History of the Present*. University of California Press.
- Feischmidt M., & Neumann, E. (2023). The political aspects of solidarity mobilizations in the context of shrinking civil society during the first wave of COVID-19, *European Societies*, 25(1), 132–153.
- Feischmidt, M., & Zakariás, I. (2019). Politics of Care and Compassion: Civic Help for Refugees and Its Political Implications in Hungary—A Mixed-Methods Approach, In: Feischmidt, Margit; Pries, Ludger; Cantat, Celine (eds.) *Refugee Protection and Civil Society in Europe* (pp. 59–99). Palgrave Macmillan
- Fleischmann, L. (2020). *Contested solidarity: practices of refugee support between humanitarian help and political activism*. Transcript Verlag. <https://doi.org/10.14361/9783839454374>
- Fominaya, C. (2021). *Mobilizing During the Covid-19 Pandemic: From Democratic Innovation to The Political Weaponization Of Disinformation* (No. d3pke). Centre for Open Science.

- Fung, A. (2003). Associations and Democracy: Between Theories, Hopes, and Realities. *Annual Review of Sociology*, 29, 515–539.
<https://doi.org/10.1146/annurev.soc.29.010202.100134>
- Gamson, W. A. (2007). Bystanders, Public Opinion, and the Media. In D. A. Snow, S. A. Soule, & H. Kriesi (Eds.), *The Blackwell Companion to Social Movements* (pp. 242–261). Blackwell Publishing Ltd. <https://doi.org/10.1002/9780470999103.ch11>
- Gerő, M. (2018). *Between Hopes and Reality: About Civil Society and Political Participation in Hungary Between 1990 and 2010*. (Doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem).
<https://doi.org/10.15476/ELTE.2018.254>
- Gerő, M., & Kerényi, Sz. (2020). A civil társadalom változó szerepei és a társadalmi integráció. In Kovács I. (Ed.), *Integrációs mechanizmusok a magyar társadalomban* (pp. 195–230). Argumentum Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Gerő, M., Fejős, A., Kerényi, S., & Szikra, D. (2023). From Exclusion to Co-Optation: Political Opportunity Structures and Civil Society Responses in De-Democratising Hungary. *Politics and Governance*, 11(1), 16–27. <https://doi.org/10.17645/pag.v11i1.5883>
- Glasius, M. (2010). Uncivil society. *International encyclopedia of civil society* (pp. 1583–1588). Springer.
- Greskovits, B. (2020). Rebuilding the Hungarian right through conquering civil society: The Civic Circles Movement. *East European Politics*, 36(2), 247–266.
<https://doi.org/10.1080/21599165.2020.1718657>
- Hain, F., & Balázs, A. (2023). Szerkesztői előszó. *Civil Szemle*, 20(1), 5–10.
- Harlov-Csörtán, M. (2020). Kulturális közösségi identitásteremtés Zsámbékon. *Kultúra és Közösség*. 11 (2) DOI 10.35402/kek.2020.2.4
- Hasenfeld, Y., & Gidron, B. (2005). Understanding multi-purpose hybrid voluntary organizations: The contributions of theories on civil society, social movements and non-profit organizations. *Journal of Civil Society*, 1(2), 97–112.
<https://doi.org/10.1080/17448680500337350>
- Jacobsson, K. & E. Korolczuk (2020). 'Mobilizing Grassroots in the City: Lessons for Civil Society Research in Central and Eastern Europe'. *International Journal of Politics, Culture, and Society*. 33(2), 125–142.
- Kaderják, A., Rajkó, A., Horváthné Csolák, E., Magyar, D., & Tanács, B. (2026). Társadalmi hatás: Mérés és menedzsment: Tapasztalatok szakértői és civil szervezeti oldalról = Social Impact: Measurement and Management: Insights from Experts and Civil Society Organization. *Civil Szemle*, 23(3), 29–46.
- Kerényi, Sz. (2020). Lokális integrációk és dezintegrációk nyomában Marcaliban. *Kultúra és Közösség*, 11(2), 55–72. DOI 10.35402/kek.2020.2.5
- Kitschelt, H. P. (1986). Political Opportunity Structures and Political Protest: Anti-Nuclear Movements in Four Democracies. *British Journal of Political Science*, 16(1), 57–85.
<https://doi.org/10.1017/S000712340000380X>
- Kopecký, P., & Mudde, C. (2003). Rethinking civil society. *Democratization*, 10(3), 1–14.
<https://doi.org/10.1080/13510340312331293907>

- Kriesi, H. (2007). Political Context and Opportunity. In D. A. Snow, S. A. Soule, & H. Kriesi (Eds.), *The Blackwell Companion to Social Movements* (pp. 67–90). Blackwell Publishing Ltd.
<https://doi.org/10.1002/9780470999103.ch4>
- Maloney, W. A., & Roßteutscher, S. (2007). Associations, participation and democracy. In W.A. Maloney & S. Roßteutscher (Eds.), *Social Capital and Associations in European Democracies: A Comparative Analysis* (pp 1-21). Routledge.
- McAdam, D. (1999). *Political process and the development of black insurgency: 1930-1970*. (2nd ed.). University of Chicago Press.
- McMahon, P. C., Pickering, P. M., & Pietrzyk-Reeves, D. (Eds.). (2024). *Activism in hard times in Central and Eastern Europe: People power* (1. kiad.). Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9781003466116>
- Megyesi, B. (2020) Zalaszentgrót: a civil társdalom szerepe egy aprófalvas térség integrációjában. *Kultúra és Közösség*. 11 (2) DOI 10.35402/kek.2020.2.8
- Meyer, D. S., & Whittier, N. (1994). Social movement spillover. *Social problems*, 41(2), 277–298.
- Molnár, V. (2016). Civil society, radicalism and the rediscovery of mythic nationalism. *Nations and Nationalism*, 22, 165–185.
- Muehlebach, A. (2012). *The Moral Neoliberal*. University of Chicago Press.
- Putnam, R. D. (2001). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster
- Tarrow, S. G. (2011). *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics* (Revised and updated 3rd ed). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009219839>
- Ticktin, M. (2011). *Casualties of Care. Immigration and the Politics of Humanitarianism in France*. University of California Press.
- Tocqueville, A. de. (2006). *Democracy in America (Vol. 1; H. Reeve, Trans.)*. Project Gutenberg.
<https://www.gutenberg.org/ebooks/815>
- Trémon, A. C. (2021). 'PC worlds': Ethno-nationalist identitarian theories of anti-political correctness. *Anthropological Theory*, 21(1), 107–128.
- Verschraegen, G., & Vandevoordt, R. (2019). The European refugee controversy: Civil solidarity, cultural imaginaries and political change. *Social Inclusion*, 7(2), 48–52.
- Wood, M. (2015). "Politicisation, Depoliticisation and Anti-Politics: Towards a Multilevel Research Agenda." *Political Studies Review*. February 2015, 1–3.
<https://doi.org/10.1111/1478-9302.12074>
- Zakariás, I., Feischmidt, M., Gerő, M. et al. Solidarity with Displaced People from Ukraine in Hungary: Attitudes and Practices. *Int. Migration & Integration* (2023).
<https://doi.org/10.1007/s12134-023-01096-8>
- Zentai, V., & Feischmidt, M. (2025). The Dilemmas of Solidarity of Civic Activists: Supporting Displaced Ukrainians in a Non-Solidarian Regime. *Social Inclusion*, 13, 9151.